

ničnih sporova u 16. stoljeću u Istri (178-190) autor naglašava da je neprijateljstvo između sila, naoružavanje seljaka te generalna nevoljkost pri rješavanju sporova dovelo do neprekidnog dovođenja trupa na granicu kako bi se pokazala spremnost za obranom granice. Okupljanje stotine naoružanih ljudi na granici 1604. predstavlja vrhunac novog rituala na granici kojim je nastupio novi pretežito vojnički način rješavanja konflikta. *Spor oko Valbone* (190-195) naslov je sljedećeg potpoglavlja u kojem autor objašnjava krizu i napetosti između mletačkih i austrijskih vlasti koju je uzrokovao spor oko doline Valbone smještene na planini Ćićariji koja je predstavljala nepresušne ljetne pašnjake za stoku. Dolina je toliko bila važna rašporskom kapetanu u vrijeme Rata Cambraiske lige da je prepustio sedam sela Frani Krsti Frankopan u 1509. kako bi obranio dolinu koju su prisvajali ljudi iz Podgrada. Najveći izazov je za mletačke vlasti – kako tvrdi autor – predstavljao spor oko doline s Veprincem koji je započeo 1571., a prerastao je u ozbiljan međunarodni skandal. Spor je bio ispunjen dugom korespondencijom, batinanjem, napadajima, paljenjem šuma te krađom stoke.

U *Zaključku* knjige (196-199) autor sažima iznimno zanimljivu temu knjige rečenicom da je "istarska granica bila svijet malih paradoksa i znatne složenosti." Na kraju knjige slijedi *Popis citiranih djela* (200-218), *Rječnik pojmova* (219-221), *Rječnik geografskih imena u Istri i blizu Istre* (222-223) na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku, *Kazalo* (224-230) i popis izdanja međunarodne kuće Brepols Publishers *Studije o povijesti svakodnevice (800-1600)* (231).

Autor u ovoj hvalevrijednoj knjizi sagledava povijest svakodnevice na istarskoj granici u vrijeme turbulentnog 16. stoljeća kada je stanovništvo bilo izloženo ratovima velikih sila, osmanskoj opasnosti i bolestima, što je uzrokovalo veliku depopulaciju koju su vlasti s obje strane granice nastojale riješiti kolonizacijom. Pri tome se političke, crkvene i jezične granice nisu poklapale. Knjiga sadrži pregledne zemljovide koji zorno prate opise događaja. Autor istražujući istarsku granicu obrađuje zanimljive teme o migracijama, doseljenicima, diferencijama, običajima i raznim kulturološkim fenomenima pri čemu granica predstavlja kako autor kaže 'paradoks' unutar složenih društvenih odnosa koji su integracijama i asimilacijama prerasli u multikulturalno istarsko društvo.

Maja Ćutić Gorup

Ivana Horbec, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2018., 603 str.

U nakladi Hrvatskog instituta za povijest nedavno je objavljena monografija Ivane Horbec *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*. Knjiga svoje korijene ima u autoričinoj doktorskoj disertaciji te predstavlja rezultat višegodišnjeg istraživanja povijesti Banske Hrvatske u širem kontekstu habsburškog i europskog prosvjetiteljstva. Osim što uvelike pridonosi razumijevanju prosvjetiteljskih ideja i reformi te (proto)modernizacijskih procesa koji u tome razdoblju dubinski mijenjaju karakter i značaj pojma *država*, autorica je predstavila istraživanje utemeljeno na dubinskoj analizi impresivnog korpusa do sada uglavnom nekorisćenog izvornog gradiva iz arhiva u Zagrebu, Beču, Budimpešti i Linzu. Knjiga je podijeljena u šest tematskih cjelina, od kojih svaka korespondira s određenom povijesnom problematikom promatranog razdoblja i nudi odgovore na pitanja o procesima i fenomenima koji su tijekom 18. stoljeća usmjeravali upravno-politički razvoj države.

Na početku prve cjeline pod naslovom *Izgradnja protomodernih državnih struktura* autorica ukazuje na idejno-politički okvir prosvijećenog apsolutizma utemeljen na prirodnom pravu i pravnoj legitimaciji vladara kao centra moći. Legitimaciju hijerarhije u Habsburškoj Monarhiji, prema kojoj vladar zauzima mjesto u samom vrhu strukture autoriteta, sustavno su provodili pravno obrazovani stručnjaci Karl Anton von Martini, Johann Heinrich Gottlob von Justi i Joseph von Sonnenfels, koji su pod utjecajem idejnih strujanja na njemačkim sveučilištima sudjelovali u reformskoj politici Dvora u Beču. Nastojanja za hijerarhizacijom vlasti u praktičnom su smislu uvjetovala protomodernizacijske procese u državnoj upravi. Idejom da je vladarski autoritet istovjetan s brigom za blagostanje države tijekom 18. stoljeća legitimizirao se pristup središnjih vlasti u različite domene upravljanja državom, što se odrazilo na formiranje novih državnih tijela i transformaciju postojećih. Prema autorici, jedan od ogleđenih primjera ovakvih procesa u Banskoj Hrvatskoj je ustrojstvo Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767., koje postaje nositeljem izvršne vlasti u Kraljevini, odnosno, prva protomoderna vlada. Kako su se iz ingerencije Hrvatskog sabora izuzeli upravni i izvršni poslovi, ovim se činom postigao velik korak u odvajanju uprave od zakonodavstva. Istodobno i lokalna feudalna upravna tijela gube svoj položaj u hijerarhiji autoriteta, a popratna profesionalizacija kadrova u novim državnim strukturama naglasila je potrebu za obrazovanim činovništvom. Kako je reformska politika zahvatila mnoge aspekte državne uprave, u kontekstu ovog istraživanja posebice bi trebalo izdvojiti i razvoj obrazovnog sustava. Osnutkom Političko-kameralnog studija u Varaždinu 1769. postavljeni su visoki standardi za edukaciju novih državnih kadrova, jer je voditeljem studija postao Adalbert Adam Barić, Sonnenfelsov učenik i doktor prava na Sveučilištu u Beču. Nadalje, ustrojem Zagrebačkog školskog distrikta 1776. i osnutkom Vrhovne uprave škola, na čelu koje je bio pobornik kameralizma Nikola Škrlec Lomnički, stvoreni su okviri za državnu obrazovnu politiku u Banskoj Hrvatskoj. Takav proces (proto) modernizacije tijela državne uprave svoje korijene ima upravo u prosvjetiteljskim idejama i reformama koje su zahvatile ekonomske i političke strukture, javno zdravstvo, privatno-pravne odnose i obrazovanje.

U sljedećem poglavlju pod naslovom *Od "fiskalne države" do "države blagostanja"* autorica se fokusira na transformacije poreznog sustava povezane s fiskalnom politikom utemeljenom u duhu kameralizma kao osnovi habsburških reformskih projekata. Proces konsolidacije državne blagajne bio je nakon ratnih napora u prvoj polovini 18. stoljeća prijeko potreban, pa je predstavljao jedan od najvažnijih reformskih izazova. Posebnu pažnju autorica poklanja posebnosti poreznog sustava u Banskoj Hrvatskoj te zaključuje kako se uvelike kosio s općim nastojanjima bečkog dvora za uređenjem fiskalne uprave. Inzistiranje lokalnog plemstva na starim privilegijima, naročito na zajamčenim poreznim pravima, rezultiralo je nepovjerenjem vladara prema lokalnom plemstvu i zaobilaženjem feudalnih struktura u provedbi često profitabilnih reformi. S druge strane, dio plemstva prepoznao je potencijal suradnje na reformskim projektima, što je u nekim slučajevima ubrzavalo gospodarski razvoj i ukazivalo na mogućnost za suradnju između staleža u Banskoj Hrvatskoj i vlasti u Beču. Uslijed takvog razvoja okolnosti, postalo je razvidno da će se u narednom periodu plemstvo morati prilagođavati i od vlastelinskog principa upravljanja imovinom prihvatiti moderni poduzetnički duh. Ipak, inicijativu i logistiku za veće gospodarske pothvate posjedovala je uglavnom centralna vlast, a primjere za takav trend možemo naći u osnutku Severinske županije i Riječkog gubernija, čime se ustanovio institucionalni okvir za uređenje puteva prema Primorju.

Daljnji tragovi reformske politike i prosvjetiteljskih ideja na području skrbi za cjelokupno pučanstvo u vidu razvoja nižeg obrazovnog sustava i javnog zdravstva tema su trećeg poglavlja *Socijalna uloga "države blagostanja"*. Snaga države je, prema stručnjacima kameralnih znanosti, bila u svim raspoloživim resursima, pa ne čudi stav već spomenutog pravnika Justija da u državne resurse treba ubrojati i sve sposobnosti i znanja osoba koje se nalaze u zemlji. Prihvatanjem takvog stava habsburški su se vladari postavili kao zaštitnici svih svojih podanika, od kojih je 85-90% činilo seljaštvo. To osobito vrijedi za period vladavine Josipa II., kada dolazi do emancipacije kmetstva. Autorica primjećuje tri aspekta reformskih pristupa. Prvi, koji karakterizira intervencija vladara u odnose vlastelina i kmetova i koji djeluje protiv vlastelinske samovolje. Zatim, ideološko 'prosvjetljivanje' kroz obrazovni sustav i stvaranje 'korisnih' podanika te, kao treći, osiguranje zdravstvene zaštite kroz odgoj i razvitak zdravstvenog institucionalnog okvira. Pritom je važno ukazati na specifičnosti u ugarskom dijelu Monarhije, gdje su osmišljene reforme, posebice na području obrazovanja, često bile daleko od izvedivih. Međutim, nastojanja da se podanici u Habsburškoj Monarhiji učine zdravima, školovanima i *sretnima* – koncept koji se javlja kao lajtmotiv u legitimaciji kameralističkih reformi – za posljedicu su imala stvaranje građana koji se mogu brinuti o sebi i plaćati porez državi.

U poglavlju *Staleži – rivali i partneri* autorica pobliže analizira ulogu hrvatskih staleža u modernizacijskoj politici habsburških vlasti. Iako je nedostatak suradnje plemstva u stvaranju učinkovitog državnog aparata ocijenjen kao općeeuropski fenomen, I. Horbec nasuprot tradicionalnoj historiografiji, koja plemstvo vidi kao kočnicu razvoja, naglašava neposrednu ulogu plemstva u stvaranju državnih struktura. Za odnos centralnih i lokalnih uprava u ranomodernom razdoblju ocjenjuje da je više nalikovao suradnji nego konfliktu, poglavito kako su partikularni feudalni interesi unutar upravne hijerarhije potisnuti profesionalizacijom činovništva i koncentracijom moći u (proto)modernim državnim institucijama. Posebno treba naglasiti kako je autorica u tom poglavlju locirala kanale kojima hrvatski staleži komuniciraju s kraljem i rekonstruirala tijek donošenja upravno-političkih odluka. Pritom kao prepreku suradnji navodi neupućenost habsburških vlasti u lokalne prilike, kao i nesnalazjenje pripadnika hrvatskih staleških struktura u povratnoj komunikaciji s vlastima. Kako sam pojam vladara prestaje biti vezan za jednu osobu, već počinje predstavljati razgranat sustav institucija u kojemu odluke prolaze više instanci provjere prije nego ih potvrđuje osoba kralja, sposobnost elita u Banskoj Hrvatskoj da sudjeluju u politici ovisila je o prilagodbi novoj hijerarhiji. Tek s novom generacijom prosvijećenih pojedinaca poput spomenutih Nikole Škrle Lomničkog i Adama Barića, koji u šezdesetim godinama 18. stoljeća zauzimaju upravne funkcije u Banskoj Hrvatskoj zapažamo pravu prilagodbu hrvatskih elita kameralističkim reformama Dvora u Beču.

Ranije naznačenim procesima profesionalizacije činovništva i hijerarhizacije državnih službi, u poglavlju *Prema novoj upravnoj eliti* ukazuje se na još jedan vid depersonalizacije javne uprave. Autorica primjećuje kako modernizacijom upravnih tijela sam pojam *službe* dobiva karakter javne, a ne privatne časti. Tu važnu promjenu u percepciji javne službe povezuje s utemeljenjem formalnih organizacijskih pravila i hijerarhije unutar državnih struktura, što feudalnim upravnim aparatom, koji je uvelike odgovarao konceptu privatnog vlasništva, nije postignuto. Možda najbolji primjer izuzeća upravne funkcije iz sfere privatnog vlasništva i posebnih privilegija u domenu javne uprave jest izmjena karaktera banske funkcije u jeku i nakon prvog vala protomodernizacijskih reformi u Banskoj Hrvatskoj. Osim što je u ranijem

razdoblju simbolizirala posebne privilegije hrvatskih staleža, banska funkcija označavala je i status, a službeni naziv bio joj je *vicereks* ili *prorex*. Međutim, od razdoblja prosvjetiteljstva do sredine 19. stoljeća banska se čast preobražava u visoku državnu službu, čiji je nosioci zakletvu polagao pred Dvorom u Beču i obećao da će odstupiti s dodijeljene funkcije, ako se to od njega zatraži. Autorica ukazuje na čitav niz transformacija političko-upravnih službi, koje nisu zahvatile samo najistaknutije strukture kao što je institucija bana, već su dubinski izmijenile čitav sustav javne uprave.

Posljednje poglavlje pod naslovom *Država kao 'organizam'* započinje idejom proizašlom iz kartezijanske tradicije i idejom da *red* a ne božja providnost ili arbitrarna sudbina upravlja svijetom. Habsburški je prosvijećeni apsolutizam odražavao upravo red, organizaciju i profesionalizam, putem kojih se nailazilo na praktična rješenja u procesu sveopćeg razvoja državnih struktura. U predmodernoj zapadnoeuropskoj misli državno je tijelo često bilo poistovječeno s ljudskim, a kroz tu simboliku nije bilo teško zamisliti kameraliste bečkog prosvjetiteljstva u ulozu liječnika, jer državno se tijelo, poput ljudskoga, može izliječiti i učiniti zdravijim. Reformska politika je, kao što je vidljivo iz tog poglavlja, bila duboko utemeljena u prirodno-pravnoj legitimaciji vladara kao vrhovnog nositelja moći i njegovom prerogativu da organizira državu prema načelima *općeg dobra*. I ovdje autorica ukazuje na posljedični razvoj administracije i profesionalnog činovništva, koji se očitovao kroz nastanak kancelarijskog stila te uređenje arhiva i registratura, pa dio ovog poglavlja predstavlja i historijsko-jezičnu analizu izvornog gradiva.

Kako se kroz čitavu knjigu provlači pojava *razvoja* države, autorica sugerira da je u tom kontekstu razdoblje Marije Terezije i Josipa II. predstavljalo ključnu etapu za zemlje Habsburške Monarhije i ostavilo dubok trag na ono što danas doživljavamo kao moderne državne strukture. Ništa manje nije zastupljena ni problematika (proto)modernizacije na mnogim razinama državne uprave u Banskoj Hrvatskoj, čime je I. Horbec ponudila sveobuhvatnu, a opet dubinsku analizu procesa transformacije države u pojmovnom i strukturnom smislu. Popraćena dodacima – popisom izvornog gradiva i literature, kazalom osobnih imena i sažetkom na engleskom jeziku – na gotovo stotinu stranica, ova je knjiga odraz velikog iskustva autorice i predstavlja novu nezaobilaznu točku kada govorimo o predmodernoj povijesti Banske Hrvatske.

Zrinko Novosel

Drago Roksanđić, *Čovjek i prostor. Čovjek u okolišu [Ekohistorijski ogledi]*, Samobor – Zagreb 2018., 431 str.

Opsežna knjiga sastavljena je od osam tematskih poglavlja koje se svako može zasebno čitati. Glavna nit vodilja je pristup kojim se obrađuju povijesne i sadašnje teme: zbiljanja se promatraju kroz prizmu ekohistorije, proučavanjem prostora i utjecaj događaja i naracije na prostor i njegov okoliš, promjenama kojih pojedine regije podliježu s geografskog gledišta. Teorijska poglavlja izmjenjuju se s analizom pojedinih oglednih primjera. Prva cjelina, *Od humane geografije do ekohistorije* (17-51), teorijskog je tipa. U prvom poglavlju *Povratak humanoј geografiji*, autor nas upozna s dijelom André Blanca *La Croatie occidentale. Etude de géographie*